

Bacheloroppgave

VPL05 Vernepleie

**Med en merkelapp som psykisk utviklingshemmet:
Identitet og mennesker med utviklingshemming i et
sosialkonstruktivistisk perspektiv**

Victoria Isabel Kirkeland

Totalt antall sider inkludert forsiden: 46

Molde, 26.05.2021

Obligatorisk egenerklæring/gruppeerklæring

Den enkelte student er selv ansvarlig for å sette seg inn i hva som er lovlige hjelpemidler, retningslinjer for bruk av disse og regler om kildebruk. Erklæringen skal bevisstgjøre studentene på deres ansvar og hvilke konsekvenser fusk kan medføre. Manglende erklæring fritar ikke studentene fra sitt ansvar.

Du/dere fyller ut erklæringen ved å klikke i ruten til høyre for den enkelte del 1-6:		
1.	Jeg/vi erklærer herved at min/vår besvarelse er mitt/vårt eget arbeid, og at jeg/vi ikke har brukt andre kilder eller har mottatt annen hjelp enn det som er nevnt i besvarelsen.	☒
2.	Jeg/vi erklærer videre at denne besvarelsen: <ul style="list-style-type: none">• ikke har vært brukt til annen eksamen ved annen avdeling/universitet/høgskole innenlands eller utenlands.• ikke refererer til andres arbeid uten at det er oppgitt.• ikke refererer til eget tidligere arbeid uten at det er oppgitt.• har alle referansene oppgitt i litteraturlisten.• ikke er en kopi, duplikat eller avskrift av andres arbeid eller besvarelse.	☒
3.	Jeg/vi er kjent med at brudd på ovennevnte er å <u>betrakte som fusk</u> og kan medføre annullering av eksamen og utestengelse fra universiteter og høgskoler i Norge, jf. Universitets- og høgskoleloven §§4-7 og 4-8 og Forskrift om eksamen §§14 og 15.	☒
4.	Jeg/vi er kjent med at alle innleverte oppgaver kan bli plagiattkontrollert i URKUND, se Retningslinjer for elektronisk innlevering og publisering av studiepoenggivende studentoppgaver	☒
5.	Jeg/vi er kjent med at høgskolen vil behandle alle saker hvor det forligger mistanke om fusk etter høgskolens retningslinjer for behandling av saker om fusk	☒
6.	Jeg/vi har satt oss inn i regler og retningslinjer i bruk av kilder og referanser på biblioteket sine nettsider	☒

Personvern

Personopplysningsloven

Forskningsprosjekt som innebærer behandling av personopplysninger iht.

Personopplysningsloven skal meldes til Norsk senter for forskningsdata, NSD, for vurdering.

Har oppgaven vært vurdert av NSD?

ja nei

- Hvis ja:

Referansenummer:

- Hvis nei:

Jeg/vi erklærer at oppgaven ikke omfattes av Personopplysningsloven:

Helseforskningsloven

Dersom prosjektet faller inn under Helseforskningsloven, skal det også søkes om forhåndsgodkjenning fra Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk, REK, i din region.

Har oppgaven vært til behandling hos REK?

ja nei

- Hvis ja:

Referansenummer:

Publiseringsavtale

Studiepoeng: 15

Veileder: Bjørn Kjetil Larsen

Fullmakt til elektronisk publisering av oppgaven

Forfatter(ne) har opphavsrett til oppgaven. Det betyr blant annet enerett til å gjøre verket tilgjengelig for allmennheten (Åndsverkloven. §2).

Alle oppgaver som fyller kriteriene vil bli registrert og publisert i Brage HiM med forfatter(ne)s godkjenning.

Oppgaver som er unntatt offentlighet eller båndlagt vil ikke bli publisert.

Jeg/vi gir herved Høgskolen i Molde en vederlagsfri rett til å gjøre oppgaven tilgjengelig for elektronisk publisering:

ja nei

Er oppgaven båndlagt (konfidensiell)?

ja nei

(Båndleggingsavtale må fylles ut)

- Hvis ja:

Kan oppgaven publiseres når båndleggingsperioden er over?

ja nei

Dato: 26.05.2021

Antall ord: 11197

Det du tror om meg

Slik du er mot meg

Hvordan du ser på meg

Det du gjør mot meg

Slik blir jeg

- (M. Jennes)

Innhold

1.0 Innledning	1
1.1 Problemstilling	2
1.2 Begrepsavklaring	2
1.2.1 Psykisk utviklingshemming	2
1.2.2 Identitet	3
1.2.3 Sosialkonstruktivisme	4
1.3 Begrunnelse for valg av tema	4
1.4 Avgrensing av oppgaven	6
2.0 Metode	7
2.1 Presentasjon av metodevalg	7
2.2 Litteratursøk	7
2.3 Validitet og reliabilitet	8
2.4 Forforståelse	8
3.0 Teori	10
3.1 Mead og symbolsk interaksjonisme	10
3.2 Vygotskys sosiokulturelle identitetsteori	11
3.3 Studier av identitet og mennesker med utviklingshemming	12
4.0 Diskusjon	15
4.1 Hvordan formes individet av sosialiseringprosessen?	16
4.2 Sosiale fellesskap – hva har de å si for identitetsutviklingen?	18
4.2.1 Deltagelse i arbeidslivet	21
4.3 Hvordan kan stigmatisering påvirke identitetsutviklingen?	23
4.3.1 Språkets makt	27
4.4 Hvordan påvirkes selvoppfatningen av merkelappen «utviklingshemmet»?	29
Bibliografi	34

1.0 Innledning

Keith og Keith (2013) argumenterer for at intelligens er et sosialt konstrukt, definert av kulturen og menneskene i den. Goodey (ibid.) mener at dette konseptet tjener til å definere mennesker som enten medlemmer av gruppen, eller som mennesker som står utenfor. Foucault (ibid.) påpeker at dette altfor ofte har medført at mennesker med utviklingshemming blir sett på som «de andre», og Carson (ibid.) legger til at de ofte umenneskeliggjøres og animaliseres. Blatt (ibid.) gjorde det imidlertid klart at utviklingshemming er en «oppfunnet sykdom», med usanne og unødvendige kjennetegn tillagt en stor befolkningsgruppe – noe Keith og Keith (ibid.) poengterer kan ha skadelige og forulepende konsekvenser for individets identitet.

Johannes Tveitnes er en mann som har fått diagnosen utviklingshemming. NRK (Gjesdal 2021) lagde en reportasje om stiftelsen «Helt Med», som har hjulpet Johannes med å finne seg arbeid. De skrev i reportasjen at stiftelsen «arbeider for å inkludere mennesker med utviklingshemming i det ordinære arbeidslivet» (ibid.), noe som fikk Johannes til å reagere. Han tok kontakt med NRK, og sier: «Vi må skrote det ordet. Jeg skjønner ikke hvem som har kommet på det ordet. Selv om en strever litt mer enn de fleste, betyr jo ikke det at man ikke utvikler seg. (...) Jeg kjenner flere som ikke liker å bli kalt utviklingshemmet. Som hater det» (ibid.). Johannes og hans bekjente har altså fått tilskrevne identiteter som psykisk utviklingshemmede – og det kommer tydelig frem at de ikke liker å bli omtalt med denne merkelappen. Finnes det spesielle årsaker til dette?

Susman m.fl. (Dorozenko m.fl. 2015) forklarer at uavhengighet, intelligens og kompetanse er høyt verdsatte egenskaper, og at svekkelser og uførhet ofte vurderes som det verste som kan skje mennesket. I samfunnet florerer det av fordommer mot mennesker med utviklingshemming (Sandvin 2009) – som ofte innehar færre eller mindre av slike verdsatte egenskaper. De har tidligere blitt beskrevet som idioter, tilbakestående og åndssvake (Thorsen 2005), og videre blitt klassifisert gjennom begreper som mentalt retardert, kognitivt- og intellektuelt svekket (Bachke og Melby 2017). Med bakgrunn i fordommer kan mennesket oppleve å bli utestengt, mobbet og stigmatisert – med konsekvenser som kan innebære følelser av utenforskap, mindreverdighet og annerledeshet (Sandvin 2009). Hvordan blir identitetsfølelsen påvirket av disse forholdene?

1.1 Problemstilling

Det overordnede temaet som belyses i denne oppgaven er identiteten til mennesker med utviklingshemming. Oppgaven retter blikket mot relevante begreper som sosialiseringprosessen og sosiale fellesskap i forbindelse med den identitetsskapende prosessen, sett i et sosialkonstruktivistisk perspektiv. Det settes også søkelys på eventuelle utfordringer mennesker med utviklingshemming kan møte på i identitetsutviklingen, samt hvordan den kan påvirkes av andre sosiale faktorer som stigmatisering, språkmakt og anerkjennelse. Med bakgrunn i dette, er problemstillingen for oppgaven formulert på følgende måte:

Med en merkelapp som psykisk utviklingshemmet: Identitet og mennesker med utviklingshemming i et sosialkonstruktivistisk perspektiv.

1.2 Begrepsavklaring

Relatert til problemstillingen vil følgende begreper defineres; psykisk utviklingshemming, identitet og sosialkonstruktivisme.

1.2.1 Psykisk utviklingshemming

Begrepet psykisk utviklingshemming er en samlebetegnelse på ulike tilstander som medfører intellektuelle funksjonsnedsettelse (Barne- og likestillingsdepartementet 2016). Dette innebærer forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, og omfatter svekkelser innenfor kognitive, språklige, motoriske og sosiale ferdigheter (Helsedirektoratet 2018). Barne- og likestillingsdepartementet (2016) understreker også at diagnosen innebærer en begrenset kapasitet til å tilpasse seg daglige krav i normale sosiale omstendigheter.

Oppgavens fokus er på mennesker med lett psykisk utviklingshemming. Disse individene vil som regel utvikle sine språklige, sosiale og motoriske evner på lik linje med andre barn frem til rundt fem års alder – noe som kan gjøre det utfordrende å stille en diagnose. Det vil etter hvert oppstå avvik fra jevnaldrende, og i ungdomsskolealder vil en med lett

utviklingshemming ligge mer på nivå med en sjetteklassing. I voksen alder vil individet behøve veiledning i enkelte sosiale og økonomiske situasjoner, men de fleste med denne diagnosen kan bo og arbeide selvstendig (ibid.).

1.2.2 Identitet

Selv om begrepet identitet kan forstås på ulike måter, kan det i de mest generelle termer defineres som et subjektivt svar på spørsmålet «Hvem er jeg?» (NAKU 2019). Hvis du svarer på dette spørsmålet, kan det tenkes at du benytter beskrivelser og begreper du har vært på den mottagende enden av i løpet av livet, noe som kan hentyde at menneskets selvforståelse og identitet er sosiale konstruksjoner. I denne oppgaven vil nettopp sosialkonstruktivistisme ligge til grunn for identitetsforståelsen, og Jackson og Hogg (2010) forklarer at dette perspektivet forestiller seg at personlig identitet etableres gjennom oppfatningen av *selvet* som avledet fra gjennomtenkt refleksjon over kommunikative interaksjoner mellom individet og andre fra det sosiale miljøet. Identitet forstås her som resultatet av komplekse sosiale konstruksjoner skapt i et gjensidig samspill med omverdenen, og Berger (Aadland 2011) understreker at identiteten både er sosialt skapt, opprettholdt og transformert.

Aadland (ibid.) bygger opp under dette, og konstaterer at det er menneskene rundt individet som gir vedkommende identitet, i form av de ord og handlinger individet møtes med. Gjennom tilbakemeldinger fra andre vil individet lære hvem vedkommende er. Berger og Luckmann (Jakobsen 2007) fastslår at identitet er et nøkkelement i den subjektive virkeligheten, og at identiteten formes av sosiale prosesser gjennom hele livsløpet. Castells (Kittelsaa 2008) presiserer at identitet oppstår og opprettholdes når den internaliseres, og mening oppstår rundt den. Helgesen (2011) mener at identitet danner grunnlaget for følelse av samhold med det samfunnsmessige fellesskapet, og at identitetsutvikling eksempelvis kan knyttes til deltagelse i og tilhørighet til ulike sosiale fellesskap. Castells (Kittelsaa 2008) understreker at identitet er en kilde til mening og erfaring, og legger til at mennesket har mange identiteter – både individuelle og kollektive.

1.2.3 Sosialkonstruktivisme

Sosialkonstruktivisme er en samlebetegnelse på en samfunnsvitenskapelig retning som handler om hvordan mennesket forstår virkeligheten i lys av sosiale og historiske prosesser (Hansen 2001, Aadland 2011). Perspektivet oppsto som et middel for å tolke blant annet levekår og sosiale faktorer i samfunnet, og er også en referanseramme som benyttes for å forstå hvor mennesket har sine forestillinger fra – både om seg selv, andre og sin verden (Aadland 2011). Ifølge sosialkonstruktivismen må mange av menneskets forestillinger om verden betraktes som konstruksjoner, i den forstand at de ikke representerer noen objektiv sannhet (Helgesen 2011). Selve begrepet sosiale konstruksjoner viser til at grupper, organisasjoner, samfunn og kulturer utvikler felles konstruerte forståelser, «sannheter», gjennom medlemmenes interne samhandling – som igjen danner felles antagelser om virkeligheten. Sosialkonstruktivismen fokuserer dermed på forestillingen om at mening utvikles i samspill med andre (Leeds-Hurwitz 2006, Helgesen 2011), og setter søkelys på hvordan alle fungerer som medskapere av sine individuelle virkeligheter gjennom språk og samhandling (Aadland 2011). Språket har altså en avgjørende betydning som konstruksjonsverktøy (Helgesen 2011).

I oppgaven vil svak sosialkonstruktivisme ligge til grunn, som innebærer ideen om at det er et nødvendigvis tolket element i konstruksjonen av enhver teoretisk forståelse og ethvert sosialt objekt. Svak sosialkonstruktivisme kolliderer dermed eksistensen av sosiale objekter til de deltagende agentenes konsept eller forståelse av dem (Bashkar og Danmark 2006). Svak sosialkonstruktivisme anerkjenner betydningen av mening og identitet i formingen av atferd, men ser også utenfor den subjektive oppfatningen for å undersøke de materielle og sosialt konstruerte påvirkningene som former atferd (Lawson 2002).

1.3 Begrunnelse for valg av tema

Bakgrunnen for valg av tema er min antagelse om at mennesker med utviklingshemming ikke opplever de samme identitetsutviklingsmulighetene, sammenlignet med andre i befolkningen. Disse antagelsene har bygd seg opp gjennom flere år i arbeidslivet, hovedsakelig i boliger for mennesker med utviklingshemming. En antagelse om at denne gruppen i større grad enn andre blir påvirkede og styrte på små og store områder gjennom

livsløpet, har akkumulert seg via denne arbeidserfaringen. Med bakgrunn i min forståelse av identitet som et resultat av det komplekse samspillet mellom individ og samfunn, har jeg valgt å legge fokus på identitet som et sosialt konstrukt.

For vernepleieren er identiteten til mennesker med utviklingshemming et tema som er særs relevant. Fellesorganisasjonen (2019) understreker i sitt yrkesetiske grunnlagsdokument at helse- og sosialfaglig arbeid legger til grunn at individ og samfunn spiller inn på hverandre. De (ibid.) påpeker også at yrkesutøveren skal ha en helhetlig tilnærming til mennesket. Det å øke bevisstheten til yrkesgruppene som arbeider tett opp mot mennesker med utviklingshemming om de komplekse sosiale prosessene som dehumaniserer og begrenser dem, blant annet ved å se på kontekstuelle forhold som belyses via sosialkonstruktivismen, åpner for nye refleksjoner omkring erfaringene som kommer med en tilskrevet merkelapp som utviklingshemmet.

Rękosiewicz (2018) poengterer at identitetsutviklingsforskning i stor grad har tatt for seg de subjektive forholdene som spiller inn på identitetsutviklingsprosessen, og i mindre grad de sosiale forholdene – noe som gjelder spesielt for mennesker med utviklingshemming. Castles (Keith og Keith 2013) forklarer at forskere først og fremst har sett på mennesker med utviklingshemming som forskningsobjekter, og at de noen ganger overser at disse «objektene» innehar alle de følelser, tanker, meninger og komplekse erfaringer som kjennetegner ethvert menneske. Keith og Keith (ibid.) fordrer at samfunnets kategoriseringer av mennesket, slik som mennesker med utviklingshemming kategoriseres, påvirkes av hvorvidt vi ser på identiteten som isolert og autonom, eller relasjonell. Kittelsaa (Skipnes og Kambo 2013) bygger opp under dette, og forklarer at omgivelsene kan bidra til å underminere mennesker med utviklingshemming, blant annet ved å forsterke slike kategoriseringer – noe hun mener bidrar til å begrense deres valgmuligheter og livssjanser.

Lea (Keith og Keith 2013) nevner at enkelte forskere har antatt at mennesker med utviklingshemming ikke er bevisste effektene av egne merkelapper, men intervjuer med disse menneskene har antydnet noe annet. Bishop og Dzidic (Dorozenko m.fl. 2015) mener at yrkesutøvere kan støtte fremveksten av ekte, transformative holdningsforandringer gjennom å forstå mennesket i sammenheng med sine omgivelser, blant annet gjennom å avsløre de komplekse sosiale forholdene som ligger til grunn for utfordringer. Formålet

med oppgaven er derfor å utvikle kunnskap om hvordan identitet utvikles i samspill med omgivelsene, samt hvordan vår begrepsbruk og våre holdninger omkring mennesker med utviklingshemming spiller inn på denne prosessen. Jeg håper at dette skal kunne bidra til en mer helhetlig forståelse, og at det kan hjelpe meg i å bedre legge til rette for at mennesker med utviklingshemming får utfoldet sine identiteter.

1.4 Avgrensning av oppgaven

Temaet identitet og mennesker med utviklingshemming er omfattende, og det var derfor behov for en strategi som kunne virke avgrensende i skriveprosessen. Raskt ble det tatt et valg om å se på oppgaven i et sosialkonstruktivistisk vitenskapsperspektiv, samt velge ut teorier som falt inn under dette perspektivet. Det å se identitet og utviklingshemming ut ifra en samfunns-linse ble det siste valget som skulle avgrense oppgaven – altså, fokuset skulle være på faktorer som har med samfunnet å gjøre. Jeg valgte også å ha et fokus på lett psykisk utviklingshemming. Senere ble det gjort avgrensninger som gikk ut på omfanget av diskusjonen, hvor det ble lagt vekt på litteratur som omhandlet stikkordene *sosialiseringprosessen, sosiale fellesskap, deltagelse, anerkjennelse, stigmatisering* og *selvbilde*.

2.0 Metode

I dette kapitlet vil metodene som benyttes for å samle inn data til oppgaven beskrives og reflekteres over. Hvilke vurderinger som er gjort med hensyn til disse dataene vil også klargjøres.

2.1 Presentasjon av metodevalg

Denne oppgaven er en kvalitativ litteraturstudie, som bygger på innsamlet datamateriale fra fag- og pensumlitteratur, forskning, og andre relevante og pålitelige kilder. Valget falt naturlig med bakgrunn i oppgavens omfang og tema. Thagaard (2018) forklarer at den kvalitative tilnærmingen passer godt til å studere sosiale fenomener, og Dalland (2012) fastslår at metoden gir muligheter til å gå dypere inn i disse fenomenene ved å fange opp meninger og opplevelser som ikke lar seg tallfeste. Litteraturstudier kan bidra til å øke forståelsen av samfunnet, samt hvordan enkeltmennesker, grupper og institusjoner handler og samhandler, så vel som å undersøke menneskelige egenskaper som erfaringer, meninger, forventninger, tanker og holdninger - og ulike fortolkninger av disse (ibid.). I kvalitative studier er fokuset søkende, og utgangspunktet er å stille nye spørsmål omkring problemstillingens tema heller enn å lete etter universelle sannheter (Malterud 2011). Det å ta et kvalitativt standpunkt til oppgaven falt også naturlig med tanke på oppgavens sosialkonstruktivistiske perspektiv – da Helgesen (2012) påpeker at svært mye av menneskets virkelighetsforståelse er sosialt og kulturelt skapt, og ikke absolutte sannheter.

2.2 Litteratursøk

I arbeidet med å finne fagstoff for denne oppgaven, har BIBSYS og Google+ blitt benyttet. På norsk ble det søkt etter «utviklingshemming» sammen med begrepene «identitet*utvikling», «stigma*tisering», «sosialisering*sprosess*en» og «(sosial)konstruktivisme/konstruktivistisk». På engelsk ble det søkt etter «intellectual disability» sammen med enten «identity* development», «social construct*ivism», «stigma*tization». Det ble raskt tydelig at mer forskning er gjort på emnet utenfor norske grensa, med en del studier utført i Sverige, Storbritannia, Australia og USA. Det har

også blitt søkt på stikkordene «anerkjennelse», «Habermas», «Mead», «Vygotsky», «selvrealisering» og «Honneth» både på norsk og engelsk. Søk har blitt gjort på ulike kombinasjoner av disse – også sammenfallende med de tidligere nevnte stikkordene.

I forhold til bruk av faglitteratur i form av bøker, har det blitt gjort en god gjennomgang både av pensumlitteratur, samt annen litteratur som er relevant for temaene som tas opp i oppgaven. Gjennom å lese Aadland (2011) har også nye kilder kommet frem via snøballmetoden. Snøballmetoden har også blitt benyttet i forhold til andre kilder, da spesielt i forhold til ulike avhandlinger som ble brukt. Eksempelvis Skipnes og Kambo (2013), og Kittelsaa (2008).

2.3 Validitet og reliabilitet

Litteratur som benyttes skal være av relevans, stå frem som pålitelig og gyldig for oppgaven (Dalland 2012), samt si noe viktig og treffsikkert om problemstillingen (Aadland 2011). Oppgaven benytter teori, forskning og litteratur om identitet, sosiale forhold, mennesker med utviklingshemming og sosialkonstruktivisme skrevet av forskere og fagpersonell som gjennom flere år i feltet har opparbeidet kompetanse og dermed reliabilitet om temaene. Mange er anerkjente forfattere både nasjonalt og internasjonalt, og utvalgt litteratur gjenspeiler tanker som er gjeldende på kryss av landegrenser. Hvor og hvordan litteraturen er publisert har også spilt en rolle, da ikke alle kilder er like pålitelige – og dette er noe jeg har hatt i mente i litteraturutvelgelsen. Flere av forfatterne henviser også til hverandre i litteraturen, noe jeg mener har bidratt til å sikre validitet i oppgaven.

2.4 Forforståelse

Gjennom erfaringer og kunnskap som tilegnes i løpet av livet, vil en forståelse av verden skapes. Innenfor hermeneutikken kalles dette for-forståelse, og denne legger grunnmuren for forståelsen. Med bakgrunn i for-forståelsen vil det foretas vurderinger som avgjør hvilke tanker, handlinger og reaksjoner som virker passende i ulike situasjoner (Ellingsen 2014). I enhver skriveprosess vil forfatterens engasjement være formende, og for-

forståelsen vil følgelig spille inn på prosessen. Allerede før oppstart vil forfatteren ha opparbeidet seg holdninger og tanker vedrørende temaet, noe som er uunngåelig uansett hvor forutsetningsløst vedkommende søker å møte oppgaven (Dalland 2012). Brodtkorb og Rugkåsa (2012) presiserer at individets for-forståelse og kunnskaper ofte er selvsagte – det reflekteres sjelden over dem. Det er derfor kritisk å bevisstgjøres over egen for-forståelse før prosessen med å tilegne seg ny kunnskap starter (Dalland 2012).

Som nevnt i innledningen, er oppgaven basert på min antagelse om at mennesker med utviklingshemming møter ulike utfordringer i den identitetsskapende prosessen. Sammen med en flerårig arbeidserfaring fra bo- og habiliteringsfeltet, har dette implikasjoner for for-dommer rundt temaet. Utfordringen i arbeidet med denne oppgaven blir dermed å forbli objektiv og nøytral, samt være bevisst mine verdier – noe Dalland (2012) anser som kritisk i en oppgaveprosess. Det er viktig at mine tanker og ideer om temaet ikke påvirker valg som gjøres i arbeidet med oppgaven.

3.0 Teori

Dette kapittelet vil omhandle den teoretiske forankringen oppgaven tar utgangspunkt i, som har sitt opphav i funnene fra litteratursøket.

3.1 Mead og symbolsk interaksjonisme

Den symbolske interaksjonismen er en sentral retning i sosiologien som er opptatt av meningen bak handlinger, blant annet hvordan individets bevissthet om seg selv og omverdenen dannes og utvikles gjennom samspill med andre mennesker (Norvoll 2012). Mead (Keith og Keith 2013) var en identitetsteoretiker som hadde en av de mest omfattende og psykologisk riktige visjonene om selvet som sosialt, hvorpå han (Mead i Skipnes og Kambo 2013) mente at selvet er sosialt konstruert. Mead (Aadland 2011) teoretiserte at mennesket oppnår selvbevissthet gjennom samhandling, og at identitetsutviklingen er resultatet av et samspill av tilbakemeldinger fra andre mennesker og egne tanker. Han (Mead i Keith og Keith 2013) argumenterte for at selvet er under konstant utvikling; det eksisterer ikke ved fødselen, men oppstår i prosessen hvor individet deltar i sosiale aktiviteter og tilegner seg sosiale erfaringer. Selvet, mente han (ibid.), vil deretter utvikle seg i individet som et resultat av vedkommendes relasjon til denne sosiale prosessen, og til andre mennesker i den. Senere vil individet bli bevisst sin egen atferd, selvet og sine tanker – og Mead (ibid.) mente at dette er resultatet av en prosess som først retter oppmerksomheten mot andres holdninger.

Mead (Norvoll 2012) understreket at mennesket er grunnleggende sosialt, og hans teori om det sosiale selvet fremhever ideen om at identiteten formes blant annet gjennom sosialiseringprosessen. Han (Mead i Skipnes og Kambo 2013) mente at selvet dannes i samspill med «de betydningsfulle andre», blant annet familie og venner, og det er disse han påstår har sterkest påvirkningskraft på individets identitet. Mead (Aadland 2011) påpeker også at mennesket bærer med seg en oppfatning av samfunnet rundt seg, og at enkeltindividet gjennom sosialt samspill er delaktig i dets utforming. Individet er altså uadskillelig fra samfunnet, mennesket er dets resultat – og det er et resultat av mennesket (ibid.). Mead (Holland & Lachicotte 2007) mente også at hvert enkeltmenneske opererer med flere identiteter samtidig – og at individets identiteter dannes i relasjon til roller,

statuser og kulturell personlighet. Disse identitetene er med på å bestemme hvordan individet organiserer påvirkning, motivasjon, handling og handlefrihet (ibid.).

3.2 Vygotskys sosiokulturelle identitetsteori

Vygotsky (Helgesen 2012) hevdet at den menneskelige psyke kun kan forstås ved å se den i lys av kulturelle og historiske kontekster. Selv om begrepet sosialkonstruktivisme ikke eksisterte i hans levetid, var det slike tanker han formidlet – og han blir gjerne kalt psykologiens første sosialkonstruktivist (ibid.). Vygotsky (Holland og Lachicotte 2007), slik som Mead, så på selvet som et komplekst fremvoksende fenomen, kontinuerlig produsert i og av individer i deres samspill med andre mennesker og den kulturelt transformerte materielle verden. De to teoretikerne delte ideer om denne sosialkonstruktivistiske dannelsen av selvet, og var begge opptatte av måtene sosial interaksjon gir ressurser for selvskaping – men også hvordan sosiale interaksjoner på samme måte legger begrensninger for denne prosessen. Vygotsky og Mead la begge vekt på aktiv internalisering, samt internalisering av dialoger mellom selvet, andre og omgivelsene (ibid.). Aktiv internalisering defineres av Baldwin (ibid.) som måten mennesket lærer seg nye modeller for atferd på, og mer generelt kan det forstås som den langsiktige prosessen hvor individet aksepterer, konsoliderer og inkorporerer innflytelser, normer, tanker og verdier fra samfunnets ulike strukturer inn i selvet. For Vygotsky (ibid.) innebærer identitetsutvikling aktiv internalisering av problemløsningsprosesser som modelleres av foreldre, lærere og andre nærkontakter.

Vygotsky (ibid.) var interessert i den generelle sosialiseringprosessen hvor kollektive signaler som utvises i sosiale arenaer blir virkemidlene for kompleks, villig atferd fra individets side. Hans identitetsutviklingsperspektiv legger vekt på hvordan enkeltmennesket konstruerer sine personlige versjoner av de sosiale identitetene som formidler deres atferd og verdensbildetolkning. Vygotsky (Helgesen 2012) hevdet videre at mennesket gjennom regelmessig språklig utveksling av informasjon innad i grupper, vil etablere viktig kunnskap om kulturen de tar del i. Vygotskys (Holland og Lachicotte 2007) ideer klargjør dermed for kulturens og samfunnets rolle i dannelsen av identiteter, og ser for seg hvordan aktivt internaliserte identiteter gjør mennesket i stand til å kontrollere sin atferd. Gjennom sosialiseringprosessen blir altså individet tillært viktig informasjon om

kulturen, gruppene og samfunnet vedkommende tar del i. Vygotsky (ibid.) påpeker at individet i sammenheng med utvikling av modenhet i og kunnskap om disse strukturene, vil begynne å oppleve sin egen atferd som tegn på sin identitet. Individet blir gjort til gjenstand for sitt eget blikk, og opplever sin egen atferd sett i lys av verdiene og normene som ligger til grunn i kulturen, gruppene og samfunnet vedkommende tar del i (ibid.).

3.3 Studier av identitet og mennesker med utviklingshemming

Kittelsaa (2008) har undersøkt hvordan det er å leve med den tilskrevne identiteten som utviklingshemmet. Hun fant at de hovedsakelig har positive bilder av seg selv, og fokuserer på hva de liker, hva de mestrer, og hvem de omgås med. De omgås hovedsakelig andre med utviklingshemming, personalet og familiene sine – og mange har små sosiale nettverk. De hadde en tendens til å underkommunisere faktorer som gjorde dem annerledes fra andre, men påpekte selv at de stort sett var som folk flest – mennesker med aktive og fullverdige liv, med et behov for litt ekstra bistand for å oppnå dette. De viser også til at de mestrer mye av det samme som ikke-utviklingshemmede gjør, og løfter frem områder hvor de er kompetente – eksempelvis i arbeidet, og i rollen som venner og bekjente. Identiteten som utviklingshemmet er kun en av deres mange identiteter, og ikke av avgjørende karakter for deres selvoppfatning. De mottar hjelp med en selvfølgel, og opplyser at de er tilfredse med hvordan de lever sine liv. Dette mener Kittelsaa (ibid.) kan ha en sammenheng med at de ikke er klare over hvilke muligheter andre samfunnsborgere har, eller at de ikke sammenligner seg med ikke-utviklingshemmede. De vet at de er forskjellige fra andre på enkelte områder, blant annet som følge av sine hjelpebehov. Enkelte kan også ha utseende eller synlige hjelpemidler som fremstiller deres funksjonsnedsettelse. Imidlertid har ønsket om å bli sett på som enkeltindivider kommet til syne i Kittelsaas (ibid.) avhandling.

Barron (Kittelsaa 2008) studerte kvinner med utviklingshemming, og viste til at informantene helst ikke ville stemples som utviklingshemmede, men at de identifiserte seg på andre måter når de presenterte seg selv. Priestley m.fl. (ibid.) gjorde funn som støttet opp under dette. De fant i sin studie at unge mennesker med utviklingshemming ikke ville tilskrives denne identiteten, men at de ønsket å ta del i den vanlige ungdomskulturen. Ripley (ibid.) understreker at det slettes ikke er underlig at mennesker med

utviklingshemming er nølende til å identifisere seg med denne merkelappen, med bakgrunn i dens nedvurderte sosiale status. En informant i Kittelsaas (ibid.) studie påpekte at denne merkelappen er nedverdiggende, og en annen nevner at hun opplever stadige negative konsekvenser som følge av den, i form av ekskludering fra muligheter som ikke-utviklingshemmede har. Kittelsaa (Skipnes og Kambo 2013) viste også til at deres selvforståelse blir underminert ved at de ble møtt som utviklingshemmede eller tjenestemottakere, istedenfor å møtes som individer.

Sundet (Kittelsaa 2008) forteller om en ung mann med utviklingshemming – selvstendig, med fast arbeid, egen leilighet, aktiv i fritidsaktiviteter og med etablert nærmiljøkontakt. På tross av dette strevde han med å aksepteres som et ordinært medlem av lokalsamfunnet. Mannen prøvde å bli akseptert gjennom å delta i felles tilstelninger for alle i nærmiljøet, men han lyktes ikke – og følte seg uvelkommen. Han tok inn over seg denne avvisningen, og trakk seg unna (ibid.). Sundet (ibid.) forklarer at han med dette ble dominert av andres oppfatninger av han. Den unge mannen selv opplevde at han ikke alltid var annerledes, selv om han skilte seg fra befolkningen for øvrig på enkelte områder. Studien til Sundet (ibid.) konkluderte med at samfunnsmessige forståelser av utviklingshemming former deres liv i større grad enn levekår og omgivelser.

Dorozenko m.fl. (2015) utførte en studie hvor mennesker med utviklingshemming var medforskere. De fikk kameraer som de skulle benytte til å ta bilder av verdifulle og viktige ting i hverdagen. Disse bildene ble så gjenstand for intervjuer og diskusjoner om deres identitet og selvoppfatning. Dorozenko m.fl. (ibid.) demonstrerte at de fleste medforskerne fotograferte og diskuterte sine familier, venner og kjæledyr – noe som hentydet at nære relasjoner er sentrale i deres liv. Kulturell arv og interesser, friluft-, religiøse- og fritidsaktiviteter fremtrer også som sentrale faktorer for identitetsforståelsen – og det samme gjorde de ulike sosiale rolleidentitetene de hadde i samfunnet. Disse rollene innebar blant annet det å være en sønn, datter, søster eller bror, venn, kjæreste, sportsutøver eller -tilhenger, samt kirkegjenger. De fleste medforskerne beskrev også sitt engasjement i foreninger og arbeidslivet, sine interesser og erfaringer, samt håp og drømmer for fremtiden (ibid.).

Det kom også frem at flere av medforskerne anerkjente at de ifølge samfunnet er «de kollektive andre», men ingen av dem benyttet begrepet «psykisk utviklingshemmet» om

seg selv. De refererte heller til fysisk utseende, personlighetskarakteristikk, interpersonelle forhold og fremtidige ambisjoner. Identitetene til medforskerne ble altså hentet fra den bredere sosiale konteksten, og reflekterte de gjeldende sosiale forholdene og rollene de var delaktige i (ibid.). Dorozenko m.fl. (ibid.) avslørte imidlertid en rekke komplekse dynamikker som undergravde hvordan medlemmene konseptualiserte sine egne identiteter. De pekte på dype, underliggende verdenssyn og verdier som dehumaniserte og skilte mennesker med utviklingshemming ad fra samfunnet for øvrig – gjennom å konstruere dem som sosiale byrder, inkompetente og iboende annerledes (ibid.).

Skipnes og Kambo (2013) gjennomførte en studie med mennesker med utviklingshemming, hvor de blant annet undersøkte holdninger til arbeidsliv og fritid. I forhold til arbeidslivet trakk flere av informantene frem viktigheten av et godt miljø, med omtensomme og anerkjennende kollegaer. Historier om mestring og det de fikk til på skolen og i arbeidslivet var også fremtredende faktorer når informantene skulle presentere seg selv, og forfatterne (ibid.) viste til at oppgavemestring medførte anerkjennelse fra andre. Eksempelvis kom andre ansatte bort for å kommentere positivt på deres arbeidsbidrag, noe som ifølge Skipnes og Kambo (ibid.) kan ses på som tildeling og bekreftelse av roller – og dermed sider ved deres identiteter. Flere informanter kunne på den andre siden aksentuere utfordringer, og pekte på sine egne begrensninger i forhold til å jobbe med det de ønsket. En informant fortalte at han selv ville finne ut hva han greide, og at andre ikke burde utelukke noe før han hadde prøvd. En annen fortalte at han hadde gitt slipp på drømmene sine, med bakgrunn i at andre hadde bestemt hva han kunne og ikke kunne få til (ibid.).

Innenfor fritidsarenaen kunne informantene vise til ulike sider – de var kjærester, venner, og deltok i fritidsaktiviteter. Enkelte hadde flere fritidsaktiviteter og gode sosiale nettverk, andre hadde mest kontakt med foreldrene, få eller ingen fritidsaktiviteter eller sosiale kontakter. Flere av dem var imidlertid avhengige av bistand og tilrettelegging for å kunne delta, og sosial kontakt og flere tilgjengelige aktiviteter var savnet av noen – men de fleste hadde til felles et ønske om nye opplevelser. Informantene sammenlignet også seg selv med andre i de sosiale nettverkene, som var betydningsfulle for dem (ibid.). Dette mener Skipnes og Kambo (2013) kan ses på som en måte å komme nærmere det ideelle på, hvor på gapet mellom det de har og det de ser opp til minskes.

4.0 Diskusjon

Mennesket har som regel holdninger om hvordan de vil være, samt hvem de er – noe som ikke er ulikt for mennesker med utviklingshemming (Dorozenko m.fl. 2015, Kittelsaa 2008). Resultatene fra litteratursøket viser til at utviklingen og realiseringen av selvet skjer i samspill med andre mennesker, som forklart av både Vygotsky (Holland og Lachicotte 2007) og Mead (Keith og Keith 2013). Identiteten, ifølge sosialkonstruktivismen, dannes altså i gjensidige prosesser av samhandling og relasjoner med andre mennesker.

Et viktig synspunkt innenfor sosialkonstruktivismen, er at ethvert individ både er formet av virkeligheten, samt med på å forme den. Røkenes og Hanssen (2012) kaller dette å bli skapt av og å være medskapere av den individuelle virkeligheten. Videre påpeker de at enkeltmennesket ikke står fritt til å skape en hvilken som helst virkelighet, men at individets muligheter er bestemte av et fenomen som kalles relativ konstruktivisme (ibid.) – en teori som samsvarer med det svake sosialkonstruktivistiske perspektivet som ligger til grunn i oppgaven (Bashkar og Danemark 2006, Lawson 2002). Dette vil si at selv om individet kan velge å konstruere og forstå seg selv og sin virkelighet på flerfoldige måter, er det alltid bestemte betingelser og forutsetninger vedkommende må ta stilling til (Røkenes og Hanssen 2012). Videre i diskusjonen vil slike betingelser og forutsetninger som eksisterer for mennesker med utviklingshemming belyses.

Oppgavens problemstilling er «*Med en merkelapp som psykisk utviklingshemmet: Identitet og psykisk utviklingshemming i et sosialkonstruktivistisk perspektiv*». Diskusjonen vil undersøke problemstillingen i lys av ulike spørsmål, som formuleres med bakgrunn i begrepene *sosialiseringprosessen*, *sosiale fellesskap*, og *stigmatisering*. Avslutningsvis vil disse begrepene diskuteres opp mot begrepet *selvbilde*.

4.1 Hvordan formes individet av sosialiseringprosessen?

Funnene fra litteratursøket (Holland og Lachicotte 2007, Keith og Keith 2013, Skipnes og Kambo 2013) vektlegger sosialiseringprosessen som en viktig faktor for utvikling av identitet. Berger og Luckmann (Aadland 2011) støtter opp under dette, og forklarer at sosialiseringprosessen er en del av den identitetsskapende utviklingen hvor individet subjektiveres og danner seg en oppfatning om seg selv. Bronfenbrenner (Erdal 2017) trekker frem sosialiseringen som foregår i sosiale arenaer som skole og hjem, samt innenfor fritidsaktiviteter og andre dagligdagse tilbud som sentrale – noe som harmoniserer med Meads (Skipnes og Kambo 2013) vektlegging av «de betydningsfulle andre». Foucault (Røkenes og Hanssen 2012), slik som Vygotsky (Holland og Lachicotte 2007), påpeker at individet gjennom sosialiseringprosessen vil lære hvilke normer og standarder som finnes i samfunnet, samt hva som regnes som korrekt, normalt og fornuftig. Foucault (Røkenes og Hanssen 2012) annonserer at grupper og individer som ikke klarer å etterleve normalitetskravene, eksempelvis mennesker med utviklingshemming, blir ekskluderte fra samfunnet som en konsekvens av dette (ibid.). Når normene og atferden som verdsettes i samfunnet ikke sammenfaller med individets forutsetninger og egenskaper, hva skjer da?

Fjeld m.fl. (2006) understreker at mange unge med psykisk utviklingshemming ikke gjennomgår den samme sosialiseringprosessen som andre. Det å ha en utviklingshemming-diagnose innebærer blant annet at individet kan ha vansker med å kommunisere med eller sosialisere seg med andre (Regionsenter for habiliteringstjenesten for barn og unge 2019). Den sosiale modenheten og tilpasningsevnen er også betydelig svekket (Bufdir 2013), og Söderström og Tøssebro (Rommetveit m.fl. 2015) påpeker at mennesker med utviklingshemming kan streve med å beherske de sosiale kodene innad i samfunnets ulike grupper – så vel som vansker med å opprettholde kontakt med jevnaldrende. Disse faktorene vil påvirke sosialiseringprosessen mennesker med utviklingshemming opplever.

Idealet vi etterstreber i Norge er at alle barn uavhengig av funksjonsnivå skal kunne delta i de samme arenaene for oppvekst og aktiviteter. Dette innebærer en tanke om at barn med utviklingshemming skal vokse opp sammen med sine jevnaldrende (NAKU 2021).

Wendelborg (ibid.) forklarer at de aller fleste barn i denne gruppen har et tilbud i ordinær

barnehage, og at kun 7,5% har plass i segregerte barnehager. Denne prosentandelen gjør et betydelig hopp ved overgangen fra barnehage til barneskole, hvor 40% vil være skilt ut fra det ordinære skoletilbudet. Det skjer et nytt hopp ved overgang til ungdomsskolen – hvor antallet ligger på 60%. Wendelborg (ibid.) forklarer imidlertid at de elevene som er igjen i det ordinære skoletilbudet i større grad tas ut av klasserommet for å motta spesialundervisning, og Tøssebro og Wendelborg (ibid.) viser til samtidige reduksjoner i sosial deltagelse i fritidstilbud for alle elever med utviklingshemming. De påpeker deretter at en ordinær skolegang er kritisk for sosial deltagelse på fritiden.

Det kan dermed sies at elever med utviklingshemming er marginaliserte fra det ordinære skoletilbudet. Helland og Øia (Erdal 2017) definerer marginalisering som en prosess mot sosial utstøting og ekskludering fra viktige sosialiseringsarenaer. Mead (Keith og Keith 2013) understreket at individet ikke blir sosialt via læring, men at individet må være sosialt for å lære. Med dette i mente, kan denne marginaliseringen og segregeringen ha noe å si i forhold til sosialiseringsprosessen mennesker med utviklingshemming gjennomgår?

Vygotsky (Kozulin og Gindis 2007) brukte store deler av sin karriere på å arbeide med barn med spesielle behov, deriblant barn med utviklingshemming. Han var av den oppfatning at utviklingshemming var et sosiokulturelt fenomen, heller enn å være en medisinsk eller biologisk egenskap ved individet. Vygotsky (ibid.) mente at utviklingshemmingen ikke bare endret barnets forhold til verden, men at det fremfor alt påvirket barnets interaksjoner med andre mennesker – og at eventuelle organiske defekter ville avsløres som sosiale avvik i atferd. Han (ibid.) understreket at selv de individene som viste høyt utviklede evner innen oppmerksomhet, memorering, praktisk problemløsning, fonetisk hørsel og imiterende atferd, likevel kunne bli fratatt de viktige symbolske og kulturelle verktøyene som tilbys innad i kulturen. Vygotsky (ibid.) mente at disse individene fremviste «kulturell primitivitet» - en primitivitet som ble tildelt og tillært via manglende muligheter og marginalisering i samfunnet. Dersom de sosiale avvikene vektlegges som avgjørende for individets forutsetninger, vil muligheter for sosialisering – og dermed identitetsutvikling – kunne påvirkes i negativ retning.

Vygotsky (ibid.) mente derfor at det er viktig å huske på at eventuell underutvikling av naturlige og sosiale funksjoner kan kompenseres for ved å fokusere på anskaffelse av kulturelle verktøy. Kulturelle verktøy defineres som måter å formidle ulike høyere mentale

prosesser som resonnement og problemløsning på, og inkluderer blant annet tekniske verktøy som bøker, media og datamaskiner, samt psykologiske verktøy som språk, tegn, skrift og symboler (Edwards 2007). Dersom barnet med utviklingshemming stadig ekskluderes fra sosiale arenaer hvor kulturelle verktøy tillæres, og føyes inn arenaer som har spesielt tilpassede rammer – gjerne nedvurderte og «lettere» sett i sammenheng med de rammene andre barn møter, kan det tenkes at samfunnet gjør skillet mellom barn med utviklingshemming og ikke-utviklingshemmede større?

Wenger (Uthaug 2011) har utarbeidet en sosial teori om læring, som fokuserer på læring i form av sosial deltagelse. Denne deltagelsen baserer seg på det å være en aktiv deltager i sosiale fellesskap, og Wenger (ibid.) påpeker at det er i samspill med disse fellesskapene at identiteter blir skapt. Det kan derfor tenkes at slike kulturelle verktøy som Vygotsky (Kozulin og Gindis 2007) snakket om, kan tillæres gjennom sosial deltagelse. Burde det ikke derfor tilrettelegges for økt deltagelse i sosialiseringens sosiale fellesskap, for å legge til rette for høyere nivå av tilegnelse av kulturelle verktøy? En aktiv sosial deltagelse som et ledd i sosialiseringens prosessen kan i effekt øke både den kulturelle og sosiale tilhørigheten til mennesker med utviklingshemming, noe som kan bidra til en sterkere opplevelse av identitet.

4.2 Sosiale fellesskap – hva har de å si for identitetsutviklingen?

Goffman (Kittelsaa 2008) var svært opptatt av å fremme at selvet skapes i sosial samhandling, en tanke som samsvarer med funnene fra litteratursøket (Holland og Lachicotte 2007, Skipnes og Kambo 2013, Keith og Keith 2013, Aadland 2011). Mead (Holland og Lachicotte 2007) poengterte hvordan enkeltmennesket i prosessen med å utvikle identiteter undertrykkes og motiveres av de rollene, posisjonene og kulturene som er allestedsnærværende i de ulike sosiale fellesskap vedkommende er delaktig i. For at mennesker med utviklingshemming skal kunne få utbytte av slike identitetsskapende faktorer, er nettopp deltagelse i og tilhørighet til sosiale fellesskap en nødvendig faktor. Burke og Reitzes (Holland og Lachicotte 2007) forklarer at Goffman og Mead forstår identiteter som virkemidler som tilfører subjektiv mening i roller, men også som en viktig faktor for å kunne utvikle et ønske om å ta del i samfunnet. Samsvarende med dette, mener Vygotsky (ibid.) at identiteter motiverer for handling, og at individet vil oppsøke

muligheter til å vedta vedkommendes påståtte identiteter – og dermed validere disse identitetene for seg selv og andre.

Retten mennesker med utviklingshemming har til deltagelse og likestilling i sosiale samfunnslag er fastslått i mange offentlige handlingsplaner og dokumenter, men Kittelsaa (2008) viser til at de fremdeles blir holdt på avstand fra ikke-utviklingshemmede på de fleste områder. Disse ekskluderende og begrensende prosessene kan gjenkjennes i segregerende praksiser og tilrettelagte tiltak for denne gruppen, som ofte eksisterer i samfunnsmessige og organisatoriske strukturer – både på gruppe- og samfunnsnivå (Kittelsaa 2008). I funnene (ibid.) kom det frem at mennesker med utviklingshemming hovedsakelig omgås andre med utviklingshemming, samt pårørende og personalet de har rundt seg. Kittelsaa (ibid.) mener at dette kan forstås med at de velges bort fra sosiale relasjoner av befolkningen for øvrig, og Gustavsson (ibid.) trekker frem noe han kaller «hverdagslivets segregering». Dette begrepet blir brukt for å forklare hvordan mennesker med utviklingshemming blir valgt bort, ikke nødvendigvis aktivt, men som følge av en mangel på sammenfallende interesser eller status. Han (ibid.) påpeker også det faktum at enkelte stadig kommer til kort i andres prioriteringer av hvem de vil omgås.

På den andre siden argumenterer Kittelsaa (2008) for at mennesker med utviklingshemming kan tenkes å velge å omgås andre i samme situasjon som seg selv – og Gustavsson (Skipnes og Kambo 2013) fastslår at mennesket ofte søker å utvikle bekjenskaper med andre som har sammenfallende livsvilkår, erfaringer og interesser. Han mener at dette gir økt sannsynlighet for å kunne utspille og få bekreftet viktige identiteter. Skipnes og Kambo (ibid.) støtter opp under dette, og fremhever at det er lettere å oppnå anerkjennelse i situasjoner hvor det finnes lignende synspunkter. Honneth (2012) hevder at identitetsutvikling er umulig uten andres anerkjennelse av individets positive egenskaper – og dette kan ytterligere forklare tendenser til å søke bekjenskaper med mennesker med like livsvilkår. Honneth (Skipnes og Kambo 2013) mener videre at en god identitetsutvikling forutsetter at anerkjennelse er til stede både i nære relasjoner, og i samfunnets fellesskap. Han betegnet derfor anerkjennelse som et samfunnsmessig prosjekt, og Skipnes og Kambo (ibid.) understreker at hans teori er relevant med tanke på de rammene og vilkårene mennesker med utviklingshemming lever under. Kittelsaa (2008) forklarer at segregeringen og eksklusjonene mennesker med utviklingshemming møter i samfunnet er medvirkende faktorer som kan hemme dem i sine forsøk på å presentere seg

selv slik de vil – men det gjør også stemplingen og de tildelte identitetene. Segregeringen virker som et hinder som skiller dem fra andre miljøer, og som et resultat av dette vil de i effekt oppleve begrensede muligheter til å forhandle om sine identiteter (ibid.) – siden de deltar i færre sosiale fellesskap som kan virke identitetsdannende.

Innstrand (2009) understreker det samme som Honneth (Skipnes og Kambo 2013) – at anerkjennelse fra individer og grupper som vekker trykksfølelser er et grunnleggende behov. Hun (Innstrand 2009) vektlegger at identitetsutvikling foregår nettopp i disse trykks relasjonene innad i sosiale fellesskap – noe som også samsvarer med funnene fra litteratursøket (Holland og Lachicotte 2007, Skipnes og Kambo 2013, Dorozenko m.fl. 2015, Keith og Keith 2013). En påstand som støtter opp under dette, kommer Mead (Edwards 2007) med når han påpeker at opprettholdelse av identiteten er hovedmålet for menneskets aktivitet – og at dette foregår gjennom utvisning av atferd som aksepteres og anerkjennes av andre. Skipnes og Kambo (2013) viser til at en informant i deres studie ønsket seg en kjæreste, slik at hun kunne fortelle om sine opplevelser i fritidstilbud hun deltok i. De (ibid.) forklarer at dette kan henge sammen med at opplevelser og erfaringer blir ektegjort gjennom samspill med betydningsfulle og anerkjennende andre – noe det også henvises til i litteratursøk-funnene (Skipnes og Kambo 2013, Kittelsaa 2008, Dorozenko m.fl. 2015).

I funnene fra litteratursøket kom det også frem at både Vygotsky og Mead (Holland og Lachicotte 2007) mente at nøkkelen til aktiv internalisering av atferd er at individets atferd fremkaller reaksjoner fra andre, slik at individet selv og over tid utvikler en indre følelse av de kollektive oppfatningene og sosiale dommene vedkommendes atferd kan bli møtt med. For å kunne få «noe» å aktivt internalisere, er det kritisk at individet har tilhørighet til eller deltar i ulike sosiale arenaer som kan fungere som en plattform til å observere andres roller – så vel som muligheter til å teste ut sin egen internaliserte atferd mot andre mennesker (ibid.). Gullestad (Skipnes og Kambo 2013) understreker dette ved å trekke frem at sosiale fellesskap gir grunnlag til å forhandle om sosiale identiteter som kan nedtone ulikheter – men påpeker også at relevante støttespillere er nødvendige. Hun (ibid.) poengterer også det samme som Kittelsaa (2008), at individet ofte velger å omgås andre som står for det samme som seg selv – noe som kan øke sjansen for bekreftelse på ønskverdige identiteter.

Bogdan og Taylor (Tøssebro 2010) mente at det er en tendens til et ensidig fokus på negativ verdsetting av mennesker med utviklingshemming fra forskere, og at positive holdninger og kontakter i stor grad har blitt oversett. De ønsket å supplere dette negative fokuset med noe de kalte «en sosiologi om akseptering», og kom deretter med et flust av eksempler på mennesker med utviklingshemming som fungerte godt i normale og omsorgsfulle relasjoner med både enkeltmennesker og grupper. Dette kunne for eksempel være mennesker de møtte i butikken, bussjåføren, eller familiene sine. Funnene (Dorozenko m.fl. 2015, Kittelsaa 2008, Skipnes og Kambo 2013) kan vise til at mennesker med utviklingshemming vektla tilhørighet til ulike sosiale settinger og roller når de skulle beskrive seg selv. De fant identitet i det å være familiemedlemmer, venner, kjærester, arbeidstakere og deltagere i ulike aktiviteter. På den andre siden tegner funnene (ibid.) et bilde av en gruppe mennesker som vet at de skiller seg ad fra mesteparten av befolkningen, med et ønske å delta på lik linje som ikke-utviklingshemmede.

Bogdan og Taylor (Tøssebro 2010) påpekte også at studier om utviklingshemming og stigma i stor grad fokuserte på relasjoner til ukjente og fjerne bekjente – men at det er vanlig å oppføre seg ulikt mot de en kjenner godt. Sauer og Lindquist (Kittelsaa 2008) har et positivt fokus på identitet som utviklingshemmet, og legger vekt på delte sosiale erfaringer og felles forståelse på bakgrunn av diagnoser. Murugami (2009) poengterer at identitet kan struktureres etter delte sosiale opplevelser, og Helgesen (2011) underbygger dette ved å påpeke at følelse av tilhørighet er av stor betydning for å styrke identiteten. Aadland (2011) oppsummerer det fint, og sier at det er gjennom deltagelse i sosiale fellesskap at individet utvikler sine meninger og sammenhenger i tilværelsen.

4.2.1 Deltagelse i arbeidslivet

Det å ha et arbeid å gå til er et gode med store psykologiske og sosiale betydninger, og er sentralt for opplevelse av fellesskap, tilhørighet og deltagelse (Stubrud 2009, Thorsen 2005). Kassah (Skipnes og Kambo 2013) og Stubrud (2009) mener at det å ha et arbeid å gå til innebærer en identitetsutvikling, og Honneth (2012) bygger opp under dette ved å utheve at flertallet av befolkningen vil tilknytte sin egen identitet til yrkesroller. Stubrud (2009) mener videre at yrkesrollen er viktig for hvordan mennesket velger å presentere seg utad. Dette sammenfaller med funnene mine (Kittelsaa 2008, Skipnes og Kambo 2013,

Dorozenko m.fl. 2015), hvor det ble tydeliggjort at mennesker med utviklingshemming verdsetter arbeidsplassen sin – sammen med konsekvensene arbeidet gir.

Skipnes og Kambo (ibid.) forklarer at for mennesker med utviklingshemming, som ofte stigmatiseres, ekskluderes og marginaliseres, kan det å ha tilhørighet i en arbeidsgruppe være positivt for identitetsutviklingen. Dette kommer tydelig frem i funnene fra litteratursøket, hvor både Dorozenko m.fl. (2015), Skipnes og Kambo (2013) og Kittelsaa (2008) viser til at mennesker med utviklingshemming vektla arbeidet og sin arbeidskompetanse i stor grad når de skulle berette om seg selv. Stubrud (2009) trekker imidlertid frem at mennesker med utviklingshemming ikke opplever den samme valgfriheten innenfor dette aspektet av livet som storparten av befolkningen, og at valg av arbeidsplass for mange i denne gruppen blir en høyst tilfeldig affære. Hvilke jobber og arbeidsoppgaver de utfører virker i liten grad bestemt av yrkesinteresse og arbeidsevne. De fleste mennesker med utviklingshemming arbeider innenfor varig tilrettelagt arbeid, eller ved kommunale dagsenter. 19% av alle registrerte arbeidssøkere med utviklingshemming arbeider ved en ordinær virksomhet, men med tiltak og tilrettelegging. Kun 1% arbeider uten tiltak i en vanlig bedrift (ibid.).

For å forklare dette, setter Murugami (2009) fingeren på at mennesker med utviklingshemming i arbeidsmarkedet kan bli stemplet som en mindre attraktiv arbeidsstyrke, eller som utfordrende å ansette. Yanchak (ibid.) fremhever at de ofte møter utfordringer når det gjelder å utvikle yrkesidentiteter, og Thorsen (2005) forklarer at det finnes faktorer ved dagens arbeidsmarked som kan virke begrensende for denne gruppen – deriblant økte krav til effektivitet, produktivitet, utdanning og kompetanse. Murugami (2009) forklarer videre at habilitering fremdeles sentrerer rundt foreldete stereotyper, som kan frata mennesker med utviklingshemming retten til frie karrierevalg. Funnene (Skipnes og Kambo 2013) viser til det samme, og trekker frem eksempler på mennesker med utviklingshemming som ikke får arbeidet med det de ønsker.

Funnene fra litteratursøket (Skipnes og Kambo 2013) slår også fast at mennesker med utviklingshemming fremhever historier om arbeidslivsrelatert mestring når de skulle presentere seg selv. Stubrud (2009) støtter opp under dette, og påpeker at mennesker med utviklingshemming selv sier at det å mestre jobben sin var av høyere viktighet enn både helsa og funksjonshemmingen selv. De tiller arbeidet stor sosial og kulturell betydning, og

nevner blant annet prestisje, selvbestemmelse og tilgang til ulike sosiale nettverk som positive goder ved å delta i arbeidslivet (Stubrud 2009). Nirje (ibid.) påpeker at arbeidslivet gir livene deres et normalt aspekt, og bidrar til en følelse av å mestre voksenlivet. Thorsen (2005) forklarer at det å vise til at de er i arbeid gir dem noe å være stolte av – de viser at de er mennesker med ansvar, og ikke kun bistandsmottakere. I funnene fra litteratursøket (Kittelsaa 2008, Skipnes og Kambo 2013, Dorozenko m.fl. 2015) kom det frem lignende resultater. Dette gjenspeiler viktigheten av arbeidsplassen i forhold til følelse av opplevd identitet.

Funnene (Skipnes og Kambo 2013) viser også til fenomenet sosial sammenligning, hvor mennesker med utviklingshemming sammenligner seg selv med andre på for eksempel arbeidsplassen. Festinger (ibid.) forklarer at enkeltmennesket vil vurdere seg selv opp mot andre, noe som kan påvirke selvpplevelsen – og at individet hovedsakelig vil sammenligne seg med mennesker som er ganske like. Dersom sammenligningen skjer på et område som har stor betydning for individet, vil det ha en større påvirkning på selvpfatningen (ibid.). Siden funnene (Kittelsaa 2008, Skipnes og Kambo 2013, Dorozenko m.fl. 2015) viser tydelig at arbeidsplassen er av stor betydning for mennesker med utviklingshemming, kan det dermed tenkes at påvirkningen som kommer av å sammenligne seg med andre i denne arenaen har stor påvirkning på selvpoplevelsen – og dermed identiteten.

4.3 Hvordan kan stigmatisering påvirke identitetsutviklingen?

Goffman (Keith og Keith 2013) forklarer at menneskeheten har en tendens til å stemple og kategorisere alle slags begreper og mennesker, og Norvoll (2012) påpeker at dette spesielt gjelder det som ses på som unormalt sett ut ifra aktuelt tidsrom, og gjeldende kulturelle- og samfunnsmessige variabler. Dorozenko m.fl. (2015) avslørte en kompleks dynamikk som konstruerer mennesker med utviklingshemming som inkompetente, iboende annerledes, og ikke helt menneskelige. Goodley og Rapley (ibid.) påpeker at denne antagelsen er såpass dypt forankret fordi utviklingshemming har en tendens til å bli sett på som en naturalisert eller biologisk svekkelse, heller enn en sosial konstruksjon. Manion og Bersani (Keith og Keith 2013) mener at mennesker med utviklingshemmingsidentiteter erverves denne

merkelappen med bakgrunn i at andre ser på dem som forskjellige fra den sosialt konstruerte standarden for «normalt» intellekt.

Goffman (ibid.) mente videre at merkelapper som anvendes på grupper som blant annet mennesker med utviklingshemming vil konnotere generaliseringer om menneskene vi bruker merkelappene på. Disse generaliseringene har typisk antydning av avvik og stigma (ibid.), og Farina (ibid.) forklarer at merkelapper på en gruppe vil føre til at andre ser på dem annerledes. Page (ibid.) støtter opp under dette, og understreker at effektene av merkelapper kan være kraftig stigmatiserende. Murugami (2009) forklarer at stereotyper av mennesker med utviklingshemming gjerne tillegger dem egenskaper de ikke innehar, og nevner at enkelte av disse stereotypene kan frata disse individene identitetsverdier. For mennesker med utviklingshemming blir dannelsen av en identitet som vil kulminere i en sunn selvoppfattelse derfor en oppoverbakkeoppgave (ibid.). Goodley og Rapley (Dorozenko m.fl. 2015) underbygger dette, og trekker frem at det er særs utfordrende for mennesker med utviklingshemming å konstruere og presentere positive identiteter, eller en identitet som ikke er stigmatisert. Dette med bakgrunn i at deres atferd ofte sykeliggjøres, og forstås som karakteristikk av diagnosen. Tøssebro (2010) belyser et fenomen han kaller «diagnose som overskrift» - at alt personen sier, er og gjør vil knyttes til diagnosen. Dette medfører at individet blir plassert i bakgrunnen, objektiveres, og avindividualiseres.

Lea (Keith og Keith 2013) stiller seg spørrende til logikken bak å begrunne et individs atferdskarakteristika i utviklingshemmingen, når identifikasjonen av utviklingshemmingen avhenger av eksistensen til de samme atferdene og egenskapene. Keith og Keith (ibid.) understreker at utviklingshemming kan være en sosial konstruksjon som eksisterer i de kollektive tankene til fagpersonell eller samfunnet for øvrig, og Wehmeyer m.fl. (ibid.) poengterer at utviklingshemmingskonstruksjonen ikke kan observeres direkte, men at den vil utledes fra observerbar atferd og egenskaper. Keith og Keith (2013) argumenterer derfor for at begreper som «psykisk utviklingshemming» kan være konseptuelt tomme, og vitenskapelig og moralsk tvilsomme. Lyotard og Haraway (Bashkar og Danmark 2006) støtter opp under dette med sine påstander om at utviklingshemming ikke eksisterer som et uavhengig objekt i virkeligheten – men at utviklingshemming eksisterer gjennom sosialt konstruert og situert kunnskap.

Goffman (Kittelsaa 2008, Brodtkorb og Rugkåsa 2012) betrakter stigma som en egenskap av stor betydning for sosiale interaksjoner, med alvorlige følger for selvoppfatningen og sosial deltagelse. Dette behøver heller ikke kun å slå ut i situasjoner hvor «unormal» atferd er fremtredende, noe Goodley (Dorozenko m.fl. 2015) belyser. Han forteller at myten om at mennesker med merkelappen utviklingshemming ikke er helt menneskelige også kommer frem i situasjoner hvor mennesker med utviklingshemming presenteres som funksjonelle mennesker. Dorozenko m.fl. (ibid.) og Jenkins (ibid.) kan vise til at gjennomførelse av og deltagelse i forholdsvis normale og ordinære aktiviteter for denne gruppen ofte blir regnet som bemerkelsesverdig og ekstraordinært, noe de mener reflekterer grunnleggende antagelser i samfunnet om iboende inkompetanse i mennesker med utviklingshemming.

Dorozenko m.fl. (ibid.) forklarer at utviklingshemming ofte konseptualiseres som en stigmatisert og dermed skadet identitet individet må leve med. Imidlertid bestrides begrepet skadet identitet – og Kittelsaa (ibid.) påpeker at merkelappen psykisk utviklingshemming er såpass negativt ladet at det å distansere seg selv fra denne kategoriserte identiteten kan gi en beskyttende funksjon. Funnene fra litteratursøket (Kittelsaa 2008, Dorozenko m.fl. 2015) viser at dette i stor grad stemmer, da mange av menneskene med utviklingshemming som deltok i studiene velger å nedtone diagnosen når de skal fortelle om seg selv. Murugami (2009) og Kittelsaa (2008) støtter opp under dette, og poengterer at det er mulig å velge sine egne identiteter, samt ignorere eller avvise gitte identiteter som har bakgrunn i merkelapper, tilskrevne egenskaper og tilhørighet til grupper. Identitetsfølelsen opprettholdes gjennom å skape fortellinger om selvet, og Giddens (Aadland 2011) beskriver dette som at selvet blir et refleksjonsprosjekt – opprettholdt via et revidertbart narrativ om egen identitet. Murugami (2009) belyser at en konsekvens av denne tilnærmingen kan være at utfordringene individet møter på når identiteter skal settes i bås, unngås – noe som også vil gjelde homogeniseringen av mennesker med utviklingshemming i en singulær gruppe, med tilskrivning av en enkelt, samlende identitet (ibid.).

På den andre siden kan stigmaet som medfølger gjøre det utfordrende å fremstille sin selvpresentasjon positivt, og mennesker med utviklingshemming kan tolkes som lite troverdige når de beretter sine livshistorier (Kittelsaa 2008). Kittelsaa (ibid.) mener at det derfor kan diskuteres hvorvidt det er like lett for alle å fraskrive seg en tilegnet identitet.

Enkelte har eksempelvis sagt at en identitet som utviklingshemmet er så altoppslukende at den vanskeliggjør en diskusjon om andre mulige identiteter (ibid.). Selv om mennesker med utviklingshemming selv ikke vektlegger diagnosen, kan det ikke garantere at samfunnet rundt vil gjøre det samme.

Beart m.fl. (Keith og Keith 2013) sine funn støtter opp under dette, da de konkluderte med at merkelappen «psykisk utviklingshemmet» er både kraftig og dominerende. Burns (ibid.) påpeker at den overkjører andre identiteter som blant annet kjønn, og Harris (ibid.), slik som Dorozenko m.fl. (2015), hevder at det er en livsvarig merkelapp. Kittelsaa (2008) poengterer at mennesker med utviklingshemming kan ha en forståelse av at diagnosen medfører umodenhet, uselvstendighet og behov for bistand, og Rapley m.fl. (Keith og Keith 2013) påpeker at denne forståelsen kan være ledsaget av en bevissthet om stigmaet som følger med. Dette stemmer godt med funnene fra litteratursøket (Dorozenko m.fl. 2015, Kittelsaa 2008), som viser til individer som ikke vil betegnes med merkelappen utviklingshemmet – men møtes som enkeltindivider. En informant (Kittelsaa 2008) trakk frem at hun opplever merkelappen som nedverdiggende og ekskluderende, noe Johannes Tveitnes (Gjesdal 2021), mannen med utviklingshemming som nevnes i innledningen, også understreket da han kontaktet NRK.

Beart m.fl. (Keith og Keith 2013) mener imidlertid at negative aspekter tilknyttet selvoppfatningen for mennesker med tilskrevne identiteter som utviklingshemmede, kan nedbygges i forbindelse med aktiviteter som «self-advocacy». Strøm-Rasmussen (2016) forklarer at dette på norsk betyr «talspersoner med utviklingshemming», altså individer som snakker på vegne av seg selv og gruppen de representerer. Et eksempel på en slik talsperson finnes nettopp i Johannes Tveitnes (Gjesdal 2021), som går offentlig ut og skaper diskurs rundt temaet «utviklingshemming som merkelapp». Han, slik som flere i funnene mine (Kittelsaa 2008, Dorozenko m.fl. 2015), tar avstand fra merkelappen ved å underbygge sin egen identitet og særegenhet. Kittelsaa (Skipnes og Kambo 2013) mener derfor at samfunnet må reflektere rundt hvilken forståelse som ligger til grunn for identitetsbegrepet, når man ser hvilken betydning merkelappen utviklingshemming har for menneskene dette gjelder.

Dersom samfunnet forstår identitet som noe singulært, vil en identitet som utviklingshemmet være umulig å forhandle om i sosiale fellesskap og interpersonlige

relasjoner (ibid.) – diagnosen blir da ensbetydende med vedkommendes identitet. Dorozenko m.fl. (2015) vektlegger at en utvikling av bevissthet om og forståelse av sosiale prosesser er avgjørende for at en ekte og transformativ forandring kan skje. Norvoll (2012) forklarer at de samfunnsvitenskapelige bidragene om sosiale avvik, det «ikke-normale», understreker at sosiale utfordringer også er sosiale prosesser hvor omgivelsene påvirker den enkeltes identitet og problemforløp. Dette innebærer at helse- og sosialarbeidere ved siden av en-til-en-relasjoner, også må jobbe på samfunnsnivå hvis de skal endre forholdene for sine brukere (ibid.).

4.3.1 Språkets makt

Tøssebro (2010) påpeker at det å få en diagnose som utviklingshemmet er særlig stigmatiserende, noe som kan eksemplifiseres gjennom samfunnets og fagmiljøenes stadige endringer av merkelappen på diagnosen. Gjennom å ta en reise tilbake i tid, vil en utvikling innen begrepsbruken omkring diagnosen oppdages. Bachke og Melby (2017) mener at årsaken til denne begrepsendringen kan tredeles, hvor første punkt er økt innflytelse fra brukere, deres pårørende og interesseorganisasjoner på valg av faguttrykk. Andre punkt som fremheves er at fagfolk i større grad enn tidligere er bevisste på etiske problemstillinger når det kommer til begrepsbrukens stigmatiserende virkning. Tredje punkt oppsummeres som språklige årsaker, blant annet at begrepene blir utslitte eller utsatte for stigma. Tøssebro (2010) forklarer at det i de siste årene har blitt mer sjeldent å sette diagnosen utviklingshemming på barn, men at det i større grad benyttes fremmedord som fanger mer spesifikke diagnoser.

I løpet av siste halvdel av 1900-tallet fikk språk og kontekst gradvis større betydning for faglig omsorgsutøvelse, samt i vitenskapelig sammenheng. Aadland (2011) forklarer at mennesket forstår seg selv og sin verden i lys av språkverdenen – de ordene og begrepene som sirkulerer rundt vedkommende. Språket er menneskets medium for å forstå samspill, sammenhenger og kontekster relaterte til sine forestillinger og handlinger. Gjennom å introdusere nye begreper i diskursen om utviklingshemming, har vi endret den sosiale konstruksjonen av meningen rundt fenomenet. Dette kan ha bidratt til en forskyvning i hvordan vi tenker omkring det – og vi har dermed endret vår sosiale konstruksjon av virkeligheten (ibid.). «Ideen infiltrerer virkeligheten og skaper ny praksis», forklarer

Aadland (2011:272) – og peker dermed på at sosialkonstruktivismen ofte er verdiladet. Forskning som tar utgangspunkt i dette vitenskapssynet kulminerer ofte i verdidiskusjoner, offentlige debatter og samfunnsmessige forbedringstiltak. Dette kan blant annet være med bakgrunn i undersøkelser som tar for seg fremvekst av ideer, praksiser og begrepsbruk (ibid.). Keith og Keith (2013) fremhever at etikken er sosial, både i karakter og idealer, og at etikkens mål burde være økt funksjonalitet for individer og samfunnet.

Hvordan samfunnet snakker om utviklingshemming er altså av stor betydning i forhold til hvordan gruppen blir behandlet av samfunnet og dets strukturer, noe som poengteres av Murugami (2009). Eksempelvis har begrepet utviklingshemming historisk sett blitt sett på i et biologisk-medisinsk perspektiv, hvor individets mangler har definert vedkommende som utviklingshemmet (Halvorsen, Stjernø og Øverbye 2016). En motsetning til dette er å se utviklingshemming som et sosialt og kulturelt konstrukt, hvor det er i samhandling med andre mennesker og omgivelsene at utviklingshemmingen konstrueres (Hansen 2001, Skipnes og Kambo 2013). Bashkar og Danemark (2006) presiserer at kulturelle hindringer og samfunnets verdier og holdninger er vektlagt i dette perspektivet – eksempelvis måten normalitet blir konseptualisert på i samfunnet. Ifølge Schalock m.fl. (Keith og Keith 2013) vil utviklingshemmingskonstruksjonen innebære hindringer for individets individuelle funksjon, og de peker på at disse ulempene vil forekomme i sosiale kontekster.

Keith og Keith (2013) forklarer at de skiftende merkelappene som over tid er benyttet på mennesker med psykisk utviklingshemming reflekterer den rådende sosiale konteksten og holdningene til tid og sted, noe de mener tydeliggjør at merkelappen er et sosialt konstrukt. Bashkar og Danemark (2006) argumenterer for at menneskets måte å snakke om realiteten på er en sosial konstruksjon. Når mennesket konstruerer sin forståelse av virkeligheten i gjensidig samhandling med andre medlemmer av samfunnet, konstrueres verdensforståelsen. Sosialkonstruktivismen peker på den autoritære kognitive kraften som ligger inngrodd i konstituerende fortolkninger av den sosiale virkeligheten, inkludert konstitueringen av fenomenet som kalles utviklingshemming (ibid.). Fine (Dorozenko m.fl. 2015) forklarer at å bare akseptere miljøets ledende rolle i konstruksjonen av mennesker med utviklingshemming oppfordrer oss til å vurdere hva en rettferdig fordeling av makt vil være. Kielhofner (ibid.) påpeker at slik kritisk refleksjon bør oppfordres tidlig i utdanningsløpet til relevante yrkesutøvere, deriblant vernepleiere.

4.4 Hvordan påvirkes selvoppfatningen av merkelappen

«utviklingshemmet»?

På hvilken måte kan det å bli stemplet som utviklingshemmet spille inn på selvoppfatningen, når alle faktorer som er tatt opp tidligere i diskusjonen blir sett i sammenheng med hverandre? Det finnes en omfattende forskningslitteratur som viser til hvordan mennesker med utviklingshemming opplever tilværelsen som ekskluderte, marginaliserte og stigmatiserte, og som individer som tolkes og forstås ut ifra denne merkelappen. De utestenges fra deler av samfunnet, blir i stor grad segregerte i skolegang og arbeidsliv, og opplever stadig nedvurderende språkbruk om seg selv (Kittelsaa 2008, Skipnes og Kambo 2013, Dorozenko m.fl. 2015, Keith og Keith 2013, Bashkar og Danmark 2006). Kittelsaa (2008) nevner at samfunnet har en innprentet forståelse av hva utviklingshemming innebærer, med tilfallende begrensninger i valg som påvirker livsførsel og valgmuligheter. Dette sammenfaller med mine funn fra litteratursøket (Kittelsaa 2008, Dorozenko m.fl. 2015), som mest av alt forteller om mennesker som føler seg *gjort annerledes*.

Tøssebro (2010) forklarer at det å få en diagnose som utviklingshemmet kan forandre måten individet snakker om seg selv på. Diagnosen påvirker altså ikke bare hvordan vedkommende tolkes og blir oppfattet av andre, men også hvordan individet tolker og oppfatter seg selv – og Tøssebro (ibid.) forklarer at dette kan forklares med at diagnosen blir en del av selvbildet og identiteten. Hughes m.fl. (Murugami 2009) påpeker at identitetsutviklingen for mennesker med utviklingshemming rutinemessig blir immobilisert av hvordan samfunnet plasserer dem som utskudd. Gjennom prosesser som ekskluderer og begrenser muligheter og ønskeoppfyllelse, blir mange mennesker med utviklingshemming frustrerte. Videre belyser Murray (ibid.) at dette spesielt gjelder yngre mennesker i gruppen, som er klare over identitetsdynamikken som forsterker deres utestengelse fra samfunnet.

Med referanser til mennesker med utviklingshemming som mindre privilegerte medlemmer av samfunnet, kan det tenkes at de vil oppleve vansker med å formulere positive selvoppfatninger (ibid.). Selvoppfatning defineres av Murugami (ibid.) som bevisstheten og aksepten av selvet med de begrensningene det innebærer. Selvoppfatning innebærer også det å ikke skamme seg over disse begrensningene, men å se på dem som en

del av virkeligheten – og kanskje som en grense som kan tøyes. Vatne og Breland (2018) som arbeider ved Frambu Kompetansesenter for Sjeldne Diagnoser, sier at de ofte får høre spørsmålet «når blir jeg som alle andre?» fra mennesker med utviklingshemming. De forklarer at dette spørsmålet kan romme flere dimensjoner, blant annet tanker om annerledeshet, følelse av utenforskap, misforståelser om at deres utfordringer vil kunne forsvinne, samt at de mangler noe som burde erverves. Enkelte av disse synspunktene ble også funnet i resultatene fra litteratursøket (Dorozenko m.fl. 2015, Kittelsaa 2008).

Groulx (Keith og Keith 2013) bemerket hvordan merkelappen utviklingshemming har påvirket hans arbeidsliv, utdanning, og viktigst av alt; selvtilliten. Han forteller at han trakk paralleller mellom utviklingshemmingen og det å være en byrde for samfunnet, foreldrene og tjenesteapparatet – noe som medførte negative konsekvenser for hans selvbylde og livskvalitet. Disse faktorene reflekteres også i funnene fra litteratursøket (Dorozenko m.fl. 2015). Flere av medforskerne i Dorozenko m.fl. (ibid.) sin studie opplevde prosesser som undergravde normaliteten til deres identiteter og sosiale roller, og det samme opplevde informanten til Sundet (Kittelsaa 2008). Medforskerne (Dorozenko m.fl. 2015) ble regnet som iboende forskjellige, noe som sto som en motsats til hvordan de konseptualiserte sine egne identiteter. For enkelte av dem begynte slike antagelser om ulikhet like etter fødselen, hvorpå flere medforskere kunne meddele at familiene deres mottok håpløse prognoser av medisinsk personell – fagpersoner som hadde overveldende negative perspektiver på utviklingshemmingsdiagnosen. De ble konstituerte som tragedier, og det overordnede synspunktet var at disse menneskene alltid ville begrenses av sin medisinsk-biologiske tilstand. Noen av medforskerne internaliserte disse synspunktene selv, med påfølgende opplevelser av å være byrder (ibid.).

Mange av medforskerne (ibid.) beskrev imidlertid følelser av stolthet og tilfredshet gjennom å overgå disse lave forventningene satt av det medisinske fagpersonellet. Dorozenko m.fl. (ibid.) argumenterer for at medforskerne aktivt motstår den dominerende, patologiske konseptualiseringen av utviklingshemming som en personlig tragedie, samt utfordrer assosiasjoner knyttet til merkelappen. Gjennom å gjøre og være det umulige, utfordrer de sine tilskrevne identiteter. Dorozenko m.fl. (ibid.) understøtter også at medforskerne presenterer en trussel mot den antatte homogeniteten til den sosiale kategorien «mennesker med utviklingshemming», samt de assosierte antagelsene om svekkelser og inkompetanse. Gjennom å overgå forventningene kunne medforskerne

danne mer positive identiteter basert på å være en anomali, eller «den som beviste legen feil» (ibid.). Heyman m.fl. (Kittelsaa 2008) trekker frem hvordan enkelte mennesker med utviklingshemming utvikler mestringsstrategier for å greie å leve i sosiale omgivelser som preges av negativitet. Det å finne andre identiteter enn den som er tilskrevet gjennom diagnosen, blant annet gjennom å vektlegge sterke sider av seg selv og å presse grensene til det som er forventet, kan derfor være en mestringsstrategi.

I undersøkelser som er gjort på området selvbilde og identitet tilhørende mennesker med psykisk utviklingshemming, kommer det frem at de ikke har så lave selvbilder som forventet. Studier gjort på 60- og 70-tallet konkluderte ofte med at disse menneskene hadde urealistiske selvbilder – konklusjoner som tydelig viser at forskerne var preget av en mening av hvor stort selvbilde de «burde ha» (Tøssebro 2010). Beart m.fl. (Dorozenko m.fl. 2015) mener at denne manglende bevisstheten om den utviklingshemmede identiteten har blitt forstått som individets fornektelse av diagnosen, eller som forsøk på å opptre som normale. Dorozenko m.fl. (ibid.) argumenterer for at denne tolkningen er for forenklet, og at den legger til grunn at utviklingshemmingen er sentral til individets identitet. I senere tid har forskere forsøkt å ikke la dette synet prege fortolkningene av resultatene i samme grad, og i stedet fokusert på hvordan de med utviklingshemming ser på seg selv og forsvarer sin identitet (Tøssebro 2010).

To nordiske studier av Gustavsson og Kittelsaa (ibid.) har fulgt ungdom med utviklingshemming over lengre tidsperioder, for å prøve å se ting fra deres perspektiv. Resultatene sammenfaller med funnene fra min litteraturstudie (Kittelsaa 2008, Dorozenko m.fl. 2015), og viste til at disse ungdommene sjeldent benytter betegnelsen utviklingshemmet om seg selv. De så heller ikke på sitt hjelpebehov som en motsats til det å være en aktiv voksen. De opplevde seg selv som ganske ordinære, men var klare over at de behøvde litt mer bistand enn befolkningen for øvrig (Tøssebro 2010). Johannes Tveitnes (Gjesdal 2021) påpeker også noe av det samme – og forteller at han skulle ønske mennesker med utviklingshemming kunne beskrives som «mennesker med behov for litt ekstra hjelp» (ibid.).

Tøssebro (2010) påpeker at selv om mennesker med utviklingshemming rapporterer at de har bedre selvbilde enn forventet, trenger det absolutt ikke å bety at disse menneskene har unnluppet negative opplevelser som stigmatisering, eksklusjon eller trakassering. På tross

av daglige erfaringer hvor de opplever ekskluderende og undertrykkende handlinger av ikke-utviklingshemmede medlemmer av samfunnet, informerer Murugami (2009) om mennesker med utviklingshemming som ikke inkorporerer merkelappen i sin identitet. De tilskriver seg selv merkelappen «normal», og utfordrer synspunktet om at det biologiske selv er viktig. Rapley (Dorozenko m.fl. 2015) fastslår at identiteter kan aksepteres eller avvises med bakgrunn i kravene til den aktuelle sosiale situasjonen. Dette innebærer tanken om at mennesker med utviklingshemming kan tenkes å godta merkelappen i noen tilfeller, mens den i andre tilfeller vil avvises.

Rapley (ibid.), Kittelsaa (ibid.) og Jahoda og Markova (ibid.) rapporterer at mennesker med utviklingshemming er klare over sitt medlemskap til denne devaluerte sosiale kategorien, men at de aktivt motstår å bli definert som noe annerledes – de utvikler heller sterke identiteter baserte på andre aspekter av deres liv. Dette gjenspeiles klart i litteratursøk-funnene (Dorozenko m.fl. 2015, Kittelsaa 2008), hvor informantene i studiene påpekte at de stort sett var som folk flest. Rapley (ibid.) påpeker også at mennesker med utviklingshemming aktivt kan motstå å defineres av andre, især av mennesker som innehar maktposisjoner. Rapley m.fl. (ibid.) og Kittelsaa (ibid.) forklarer at alle individer ønsker å bli sett på som ordinære og typiske sosiale aktører, men gitt de svært stigmatiserende omstendighetene til merkelappen utviklingshemming er det ikke overaskende at individer som har fått tilskrevet denne ikke ønsker å identifiseres med den. Tøssebro (2010) presiserer at det å beskrive seg selv som normale er noe som også gjelder for andre grupper, ikke bare mennesker med utviklingshemming. Dette kalles å mestre stigma, og er tilpasninger alle mennesker gjør gjennom å vise seg selv i sitt beste lys, samt å søke miljøer som gir følelse av trygghet og anerkjennelse (ibid.). Med dette i tankene, finnes det grep vernepleieren kan ta for å bidra til økt trygghet for og aksept av mennesker med utviklingshemming?

Wolfensberger (Keith og Keith 2013) forklarer at sosiale roller er viktige for individet, da nesten all relasjonell atferd formes av de rollene vedkommende har. Han påpeker også at det er gjennom sosiale roller at mennesket definerer og plasserer andre i verden.

Wolfensberger (ibid.) argumenterer videre for at oppfatningen av individets sosiale roller i stor grad bestemmes av hvordan personen er verdsatt eller devaluert i samfunnet – noe som også vil påvirke hvordan individer oppfører seg som svar på andres forventninger. Disse rollene er imidlertid formbare, mener Wolfensberger (ibid.). Dette gir individet

muligheter til å omformulere sine sosiale roller i mer positive ordlag, samt anledninger til å vektlegge roller som kan oppfattes som mer positive. Det å se mennesker med utviklingshemming som borgere, kolleger, venner, bekjente, naboer og skattebetalere, argumenterer han (ibid.), vil kunne resultere i høyere tildelt verdi og bedre behandling fra samfunnet. Wolfensberger (ibid.) bruker uttrykket «valorisering», da det impliserer at individets verdi oppgraderes. Dette mener han er nyttig for tjenesteytere rundt mennesker med utviklingshemming, i forhold til å bistå dem i å vokse og leve bedre i samfunnet.

De tankene Wolfensberger (ibid.) kommer med i sin teori om valorisering, finner støtte i sosialkonstruktivismen. Ryan og Deci (Dorozenko m.fl. 2015), Mead (ibid.) og Stryker (ibid.) understreker alle at en sosialkonstruktivistisk konseptualisering av identitet legger vekt på rollen til sosiale relasjoner og strukturer, samt identitetens plastisitet, foranderlighet og variabilitet. Blatt (Keith og Keith 2013) slår fast at kategorier som tildeles mennesker kan være viktige, men han hevder også at de likevel er oppfinnelser. Eksempelvis er et menneske med utviklingshemming kun utviklingshemmet fordi noen har sagt det. Blatt (ibid.) mente videre at resultatet av dette kan være ødeleggende for individet som tilegnes en slik merkelapp. Slike ødeleggende følger av merkelappen har blitt diskutert i denne oppgaven, men Ward (ibid.) mener at yrkesutøvere kan bidra til å myndiggjøre mennesker med utviklingshemming gjennom å putte individet først – og unngå overkategoriseringer og merkelapper.

Gustavsson (Skipnes og Kambo 2013) forklarer at individets personlige virkelighet og identitet vil krenkes dersom vedkommende aldri får bekreftelse på sin virkelighetsoppfatning – og Honneth (ibid.) mener at individet behøver en slik anerkjennende identitetsstøtte. Funnene (Dorozenko m.fl. 2015, Skipnes og Kambo 2013) tyder på at mennesker med utviklingshemming sterkt verdsetter anerkjennende og trygge andre – som eksempelvis kan finnes i tjenesteytere rundt individet. Schalock (Keith og Keith 2013) understreker at det er viktig å forstå at utviklingshemming ikke bare er en iboende karakteristikk, men også et sosiokulturelt konstrukt som reflekterer samspillet mellom individet og samfunnet. De forteller videre at miljøet rundt mennesker med utviklingshemming kan fungere som en støtte, og forbedre individets funksjon og identitetsforståelse – en tanke Vygotsky (Kozulin og Gindis 2007) også delte.

Bibliografi

Aadland, Einar. 2011. «Og eg ser på deg»... *Vitenskapsteori i helse- og sosialfag*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Bachke, Carl Christian og Kristian L. Melby. 2017. «Utviklingshemming, utviklingshemning eller hva? Betegnelser i bruk og endring». NAKU.
<https://naku.no/kunnskapsbanken/diagnose-diagnosenavnet-i-endring> (16.12.2020)

Barne- og Likestillingsdepartementet. 2016. *På lik linje – Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*. NOU 2016:17.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf> (08.11.2020)

Bashkar, Roy og Berth Danemark. 2006. «Metatheory, Interdisciplinarity and Disability Research: A Critical Realist Perspective” i: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8/2006 – Vol. 4, 278-297.
<https://doi.org/10.1080/15017410600914329>

Brodtkorb, Elisabeth og Marianne Rugkåsa. 2012. «Sosiologisk og sosialantropologisk tenkemåte» i: *Mellom mennesker og samfunn*. Red. Elisabeth Brodtkorb og Marianne Rugkåsa. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Bufdir. 2013. *Slik har jeg det i dag. Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming*. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
https://bibliotek.bufdir.no/BUF/101/Slik_har_jeg_det_i_dag_Utviklingshemmede.pdf

Dalland, Olav. 2012. *Metode og oppgaveskriving*. 5 utg. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Dorozenko, Kate P, Lynne D. Roberts og Brian Bishop. 2015. «The identities and social roles of people with an intellectual disability: challenging dominant cultural worldviews, values and mythologies” i: *Disability and Society*, 30:9, 1345-1364.
DOI: 10.1080/09687599.2015.1093461

Edwards, Anne. 2007. "An Interesting Resemblance: Vygotsky, Mead and American Pragmatism" i: *The Cambridge Companion to Vygotsky*. Red: Harry Daniels, Michael Cole og James V. Wertsch. 77-100. Cambridge: Cambridge University Press.

Ellingsen, Karl Elling. 2014. «Vernepleierfaglig kompetanse og faglig skjønn» i: *Vernepleierfaglig kompetanse og faglig skjønn*. Red. Karl Elling Ellingsen. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Erdal, Mette. 2017. *Ungdom i risiko og symptomer på lett utviklingshemming i møte med barnevernet*. Mastergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/58093/Masteroppgave_Mette_Erdal.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Fellesorganisasjonen. 2019. *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere*. FO.

<https://www.fo.no/getfile.php/1324847-1580893260/Bilder/FO%20mener/Brosjyrer/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument.pdf>

(23.05.2021).

Fjeld, Wenche, Nadine Hinsch, Eivind Øyslebø, Clas Jansson, Kristin Ottesen og Asbjørg Berget. 2006. *Fra hjem til hjem. Forberedelser og gjennomføring av flytting fra foreldre-hjem til eget hjem for mennesker med utviklingshemming*. Helse Øst.

<https://frambu.no/wp-content/uploads/2019/05/Fra-hjem-til-hjem-Helse-%C3%98st.pdf>

Gjestad, Eirik. 2019. «De vanskelige ordene». NRK.

https://www.nrk.no/rogaland/xl/dverg_-handikappa-og-utviklingshemmet-er-vanskelige-ord-a-bli-kvitt-1.15474031 (23.05.2021).

Hansen, Inger Lise Skog. 2001. *Å leve midt på scenen: en studie om det å være ung med bevegelsehemming*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.

<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/15467/2321.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Halvorsen, Knut, Steinar Stjernø og Einar Øverbye. 2016. *Innføring i helse- og sosialpolitikk*. 6. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helgesen, Leif A. 2011. *Menneskets dimensjoner. Lærebok i psykologi*. 2. utgave. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Helsedirektoratet. 2018. «Om psykisk utviklingshemming». Helsedirektoratet. <https://www.helsedirektoratet.no/rundskriv/steriliseringsloven-med-kommentarer/om-psykisk-utviklingshemming> (16.12.2020).
- Holland, Dorothy og William Lachicotte Jr. 2007. “Vygotsky, Mead and the New Sociocultural Studies of Identity” i: *The Cambridge Companion to Vygotsky*. Red: Harry Daniels, Michael Cole og James V. Wertsch. 101-135. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, Axel. 2012. *The I in We: Studies in the Theory of Recognition*. Cambridge: Polity.
- Innstrand, Anne Gro. 2009. «Livskvalitet» i: *Utviklingshemming og habilitering – innspill til habiliteringsprosessen*. Red. Jarle Eknes og Jon A. Løkke. 31-44. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jackson, R. L. og M. A. Hogg. 2010. «Social constructionist approach to personal identity» i: *Encyclopedia of Identity* (740-742). Thousand Oaks: SAGE Publications. <https://sk.sagepub.com/reference/identity/n254.xml>
- Jakobsen, Rita. 2007. *Ikke alle vil spille bingo*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Keith, Heather E. og Kenneth D. Keith. 2013. *Intellectual Disability – Ethics, Dehumanization and a New Moral Community*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Kittelsaa, Anna M. 2008. *Et ganske normalt liv. Utviklingshemming, dagligliv og selvforståelse*. Doktorgradsavhandling, NTNU. <http://hdl.handle.net/11250/267648>

Kozulin, Alex og Boris Gindis. 2007. "Sociocultural Theory and Education of Children With Special Needs: From Defectology to Remedial Pedagogy" i: *The Cambridge Companion to Vygotsky*. Red: Harry Daniels, Michael Cole og James V. Wertsch. 332-362. Cambridge: Cambridge University Press.

Lawson, Julie. 2002. "Thin Rationality, Weak Social Constructionism and Critical Realism: The Way Forward in Housing Theory?" i: *Housing, Theory and Society* 2002:19, 142-144.
<https://doi.org/10.1080/140360902321122824>

Leeds-Hurwitz, Wendy. 2009. "Social constructions of reality" i: *Encyclopedia of communication theory*. Red. Stephen W. Littlejohn, Karen A. Foss. 9. Thousand Oaks: SAGE Publications.
<https://www.doi.org/10.4135/9781412959384.n344>

Malterud, Kirsti. 2011. *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: en innføring*. 3.utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Murugami, Margaret Wangui. 2009. «Disability and Identity» i: *Disability Studies Quarterly*, Vol. 29, Nr. 4 (2009).
<http://dx.doi.org/10.18061/dsq.v29i4.979>

NAKU. 2019. *Identitet*. Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming.
<https://naku.no/kunnskapsbanken/identitet> (07.11.2020)

NAKU. 2021. *Grunnskole*. Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming.
<https://naku.no/kunnskapsbanken/grunnskole-forskning> (19.05.2021).

Norvoll, Reidun. 2012. «Sosiale avvik og sosial kontroll» i: *Mellom mennesker og samfunn. Sosiologi og antropologi for helse- og sosialprofesjonene*. Red: Elisabeth Brodtkorb og Marianne Rugkåsa. 99-122. 2. utgave. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Regionsenteret for habiliteringstjenesten for barn og unge. 2019. *Regionale retningslinjer for diagnostisk utredning av barn og unge ved spørsmål om utviklingshemming*. Oslo Universitetssykehus.

https://unn.no/Documents/Habilitering%20i%20spesialisthelsetjenesten/Faglige%20r%C3%A5d%20og%20prosedyrer/Regional%20retningslinje%20for%20diagnostisk%20utredning%20av%20barn%20og%20unge%20ved%20sp%C3%B8rsm%C3%A5l%20om%20utviklingshemming_HS%C3%98.pdf

Rękosiewicz, M. 2018. «Identity development in people with mild intellectual disability: A short-term longitudinal study» i: *Current Psychology* 39, 1798-1807.

<https://doi.org/10.1007/s12144-018-9880-0>

Rommetveit, Margunn, Birthe Helland og Johs Tvilde. 2015. «Inkludering i arbeidslivet for mennesker med lett utviklingshemming» i: *Litt klokere med profesjonelt blikk*. Red: Hanne Linn Wærnes, Geir Johannesen, Ole Martin Hitland og Rolf Magnus Grung. 14-28. Oslo: Seksjonsrådet for vernepleiere.

[https://www.fo.no/getfile.php/1311771-](https://www.fo.no/getfile.php/1311771-1548957750/Dokumenter/Din%20profesjon/Brosjyrer/Litt%20klokere%20med%20profesjonelt%20blikk.pdf)

[1548957750/Dokumenter/Din%20profesjon/Brosjyrer/Litt%20klokere%20med%20profesjonelt%20blikk.pdf](https://www.fo.no/getfile.php/1311771-1548957750/Dokumenter/Din%20profesjon/Brosjyrer/Litt%20klokere%20med%20profesjonelt%20blikk.pdf)

Røkenes, Odd Harald og Per-Halvard Hanssen. 2012. *Bære eller bryte – kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. 3. utgave. Bergen: Fagbokforlaget.

Sandvin, Johans. 2009. «Identitet» i: *NAKU Utvikling*, Vol. 3, Nr. 4, 2009, s. 2.

Skipnes, Ingunn og Ina Kambo. 2013. *Fremtidsdrømmer. En kvalitativ studie av mennesker med lett grad av utviklingshemming og deres drømmer for fremtiden*.

Mastergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/36581/heltxferdigxmasteroppgave.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Stubrud, Leif Hugo. 2009. «Arbeid og arbeidsrådgivning for mennesker med utviklingshemming» i: *Utviklingshemming og habilitering – innspill til habiliteringsprosessen*. Red. Jarle Eknes og Jon A. Løkke. 54-65. Oslo: Universitetsforlaget.

Strøm-Rasmussen, Helene T. 2016. «Sammen for fremtiden» i: *Samfunn for alle* 5/2016, 36-37. Norsk Forbund for Utviklingshemmede.

http://www.nfunorge.org/contentassets/7cf9c82043b94c06b71b0f5b8bcbf90b/sider-fra-sfa0516_arkiv.pdf

Thagaard, Tove. 2018. *Systematikk og innlevelse – en innføring i kvalitativ metode*. 5. utgave. Bergen: Fagbokforlaget.

Thorsen, Kristi. 2005. *Livshistorier, livsløp og aldring – Samtaler med mennesker med utviklingshemming*. Tønsberg: Forlaget Aldring og helse.

Tøssebro, Jan. 2010. *Hva er funksjonshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.

Uthaug, Gunn Elisabeth. 2011. *Inkludering og segregerte tilbud i den ordinære skolen*. Mastergradsavhandling, Universitetet i Stavanger.

<https://uis.brage.unit.no/uis-xmlui/bitstream/handle/11250/185755/Uthaug%2C%20Gunn%20Elisabeth.pdf?sequence=1>

Vatne, Torun M. og Benedikte Breland. 2018. *Selvilde blant barn og unge med utviklingshemming*. NAKU.

<https://naku.no/kunnskapsbanken/selvilde-blant-barn-og-unge-med-utviklingshemming>
(19.05.2021).